

АРХІВИ

АВТОБІОГРАФІЯ ВАСИЛЯ ПАЧОВСЬКОГО

Василь Пачовський - талановитий поет-модерніст першої половини ХХ століття, драматург, автор численних публікацій з проблем політології, історії, культурології, мистецтвознавства, історії літератури, підручника з історії Закарпаття. Вони свідчать про те, що поет жив активним політичним життям, постійно цікавився найновішими тенденціями розвитку західноєвропейської літератури, тримав у полі зору український літературний процес. Його ліричні збірки "Розсипані перли", "На стоці гір", "Ладі й Марені терновий огонь мій" стали визначним явищем раннього українського модернізму, а драматичні твори "Сон української ночі", "Сонце Руїни", "Роман Великий", "Гетьман Мазепа", "Золоті Ворота" та інші були сміливою спробою в художній формі актуалізувати важливі проблеми українського державотворення.

В.Пачовський належав до тих письменників, які намагалися налагодити контакт із своїми читачами, спрогнозувати долю своїх творів. Це підтверджує кілька автобіографічних праць, а також постійна апеляція до власного досвіду в публікаціях культурологічного плану, зокрема в статті "Проблеми української літератури та мистецтва". Серед докладних автобіографічних творів можемо виділити три - "Автобіографія", "Моя сповідь", "Хуртовина мого життя", які мають вагоме значення для розуміння його психології

як людини і митця. За свідченням сина В.Пачовського Романа, "Автобіографія" була написана в 1925-26 роках під час перебування на Закарпатті в Берегові і присвячена 25-літтю творчої діяльності автора. В Україні до цього часу в повному обсязі вона не друкувалася, хоча знаходимо на неї посилення у працях діаспорних дослідників творчості В.Пачовського В.Шаяна та О.Тарнавського. Її фрагменти, що стосуються історії створення та трактування змісту ліричного епосу "Золоті Ворота", опубліковані у другому томі найповнішого видання спадщини поета.

"Моя сповідь" написана в Перемишлі 1933 року, опублікована в 1934 році в журналі "Дзвони" та передрукована у двотомнику Зібраних творів В.Пачовського. Точна дата написання третього автобіографічного твору не відома, родина припускає, що це 1936-37 рр. Однак майже повністю (щоправда, без розділу "Моя любов") "Хуртовина мого життя" була надрукована в журналі "Київ" (Філадельфія) за 1952 рік.

Завдяки прихильності сина Василя Пачовського Бориса, який сьогодні проживає у США, мені вдалося ознайомитися з повним машинописним текстом "Хуртовини мого життя" та "Автобіографії". Оскільки остання майже невідома українським дослідникам літератури є потреба в її публікації¹.

Евеліна Балла

Автобіографія

Уродився я в Жуличах, селі золочівського повіту в Галичині, 12 січня 1878 р., як син священика. Батько Миколай Пачовський, звісний бесідник і народовець, мати Марія Боярська - обоє зі старинного священичого роду. На малого хлопця мали великий вплив казки баби Гнатихи, яка заходила до матері і оповідала вечорами мені і старшому братові Іванові під час неприсутності батька. <...>

На обійсті був малий садок і великий город, перерізаний потоком, званим Гучок; за ним вільшина на моклині і сіножать, звана Теребежик. Хлопцем бігав я по тім городі, а у вільшині, де шукав малин, не раз привиджувались мені русалки і мавки, то всілякі страхіття. За селом підноситься сонячна гора за цвинтарем, славна з рідкісних рослин і квітів. За нею пливе ріка Буг, де мати їздила з нами малими купатися.

До школи до Золочева поїхав я у 8-му році, бо старший брат Іван ішов до гімназії, а я сам пішов до 3-ого класу школи, що була в магістраті. По скінченні двох класів народних перейшов до гімназії, де був середнім учеником. У третьому класі помер мій батько <...>. Старший брат (Славко) був учителем у Лисиничах, бо не скінчив гімназії у Львові. Мати переїхала з цілим майном до Лисинич, де він був учителем.

Ми оба зі старшим братом (Іваном) зістали в Золочеві, де не раз не мали що їсти. Я годувався ягодами і кваском, бо не мав харчу на станції. В нашій хаті бували вечірки, де мав промови Косевич² і Лук'янович³, та я у гімназії був під польським впливом. До п'ятого класу перевів мене брат Славко до Академічної гімназії /у Львів/, де господарем класу був Громницький Ізидор⁴, але не оплатив за лиху ноту з

обичаїв /поведінки/. Так я перервав науку на два роки - обслуговував братову родину з горем у серці. Старший брат Іван повернув до Золочева. Брат Славко покинув посаду і ждав у Львові на іншу посаду при залізниці. Як дістав її, переїхав до Галича і взяв мене. По році /одначе/ мати дала на дорогу до Золочева, де мій брат Іван здав матуру. Я посів його станцію і став ходити до п'ятого класу. Вражений у душі, що мої товариші вже ходили до сьомого класу вже, я взявся пильно до читання книжок. У батька була велика бібліотека, де були всі перші видання з галицького відродження, та я не прочитав їх, бо брат Славко попродав їх чергою на удержання у Львові, недооцінюючи їх вартості.

У школі перебував я два роки. Згуртував у себе тайну бібліотеку студентського кружка, але в сьомому класі цієї польської гімназії лучилося, що на похороні товариша, українця і сина катехита, я говорив бесіду без позволення директора. Вправді публіка плакала, вражена моєю промовою, але мене вигнали з гімназії, а Шкільна Рада розширила це вигнання на всі гімназії в краю, зазначуючи свідомство на відході доганами з поведінки. Аби позбутися мене з міста, польський староста зробив ще таке, що в дирекції вибили вікно, а покликав мене поліцією, та й до двох неділь дав мене під поліційний догляд з тим, що я мушу опустити Золочів. Я <...> з почуттям моєї невинності заявив: "Ще моє ім'я буде колись виписане в тій гімназії золотими буквами, як пригадка про чорну книгу!".

Переїхав на лекції до отців Темницького, Радецького і Винницького, де перебував чергою в Шиднівцях, у Мервичах і Залізцях. Всюди я учився і читав переспіви Шекспіра. На моє прохання з міністерства прийшов дозвіл здавати мені в польських гімназіях у Львові. <...>

Записався я на медицину у Львові, але на 5-ому курсі під час відомого віча 19 листопада 1901 року⁵ віддеклямував свою поезію про борбу титанів і мене разом з чотирма товаришами вигнали з польського університету на один рік. Я подався на університет у Відні разом зі сецесією в 1901-ому році. Я видав свої "Розсипані перли"⁶, оцінені Іваном Франком у Літературно-науковому віснику, що зробили мені ім'я, з яким я досі покують у всіх історіях літератури. Обширна рецензія Франка в Л.Н.В.⁷ за 1902 р. Ч.1. потягнула за собою цілу опінію; другу рецензію містить М.Лозинський⁸ в "Буковині"⁹ в 100 числі за 1902 р.; третю, найвірніше охоплюючи зміст і ідею, дає Антін Крушельницький¹⁰ в "Ділі"¹¹ 1902 р. Тому я діставав раз у раз замовлення у Відні і міг відвідувати всі театри; записався на історію, та не студював поза театром нічого. Найбільше враження зробив на мене Вагнер своїм "Перснем Нібелунгів". Саме тоді влітку вибухнули селянські страйки в Полтавщині, здавлені Оболенським. Про них донесли мені у Відні німецькі часописи, як про роботу Революційної української партії. Тоді зродилася в мене думка "Сну української ночі". Ідея твору назріла під впливом проголошення ідеалу "Самостійної України", проголошеного молоддю 1900 р. А брошуру Мик. Міхновського¹² "Самостійна Україна", видану Є.Косевичем, я не читав, хоч стикався доволі близько з Косевичем у Відні. З її змістом познайомився я шойно в "Хліборобській Україні"¹³, виданій в 1925 р. /V книга/. Так, вернувши в Галичину, я написав "Сон української ночі" в 1902-3 рр. Наді мною грала музика Вагнера. Я підсвідомо відчув інтуїцією подув нового вітру, який заклекотить війною за десять років. Відчув я глухий гін надходячої бурі і в своїм творі ясновидючим прочуттям заповів воскресення і розвал першої будови України. Тому я кликав у гімні народу:

*"Хто живий, уставай, плуг на меч прокувай,
На Україну трубить Богдан..."*

Ідея твору говорила, що зрив народу не може покінчитися успіхом, коли народ не бачить "золото-го вінця", себто державної ідеї, бо його провідники поклали головну вагу на викування меча, себто розвал існуючого ладу без свого державного ідеалу.

Твір невикінчений артистично, виданий Петрицьким¹⁴, появився в 1903 р. враз із моєю світлиною, на якій виділа перша строфа гімну:

*"Від Кавказу по Сян лиш один буде лан,
Його власником нарід цілий,
Спільна праця і край - блисне воля і рай,
України вінець золотий!"*

Але той "огнистий метеор" з недотачами в формі не найшов прихильної оцінки в літературі. Збув його Франко легковажно заміткою в праці /енциклопедії/ "Южна Руська література" у виданні Лексикону Брокгауза-Єфрона. Гумористичними замітками ослабив його О.Маковей в "Руслані"¹⁵. Шойно під впливом видавця написав П.Карманський рецензію в "Ділі" в 1907 р., як твір затратив авреолу свіжості. Головна ідея остала незрозумілою і неприступною для загалу, як ідея керманічів, що підготовлювали революцію. Недотача теоретичного розвою ідеї державності не виховала покоління, яке могло б удержати державу 1918 р.

Під час писання його /"Сну"/ видав Яр.Весоловський¹⁶ в Коломиї 1902 р. мій сатиричний образок "Пра-зник", в якому я змалював образок з життя попівства. Коротку рецензію подав В.Гнатюк у Л.Н.Віснику 1902 р.

Я записався на Львівський університет на історичний відділ, бо історія літератури, трактована /там/ вельми схоластично, відіпхнула мене, а в історії /нації/ я шукав великих постатей до своїх творів. Одначе наша історія в освітленні нашої науки не зігрівала мене, бо трактовано її як вислід матеріальних обставин зі становища середовища, зложеного з хлібоз'їздів. Я дійшов сам за хламом критичного баласту в цілу галерею трагічних героїв і мріяв сотворити ряд історичних драм у стилі Шекспіра. Але по скінченні філософії матеріальні обставини змусили мене обняти суплентуру в Станіславові в гімназії з "язиком викладовим ру-

ським" 1905/6 року. Я видержав цілий рік у формалістично-педагогічній атмосфері гімназії під дирекцією Сабата¹⁷, але знов потягнула мене літературна богема у Львові, що видавала літературну часопись "Світ"¹⁸ гуртом моїх товаришів В.Бирчаком, П.Карманським, О.Луцьким, Мих.Яцковим, С.Твердохлібом зі співробітництвом Б.Лепкого. Я писав у "Світі" рецензії під іменем Сміхунчик та й містив поезії. Одначе по році я вернув до Львова, як часопись став вести сам видавець В'ячеслав Будзинівський¹⁹. Я містив у ній оповідання "Жертва штуки", писане під впливом Вайнінгера, яке теж вийшло особною відбиткою, як перше число "Молодої Музи", групи, що поклала собі за ціль культивувати гасло "мистецтво для мистецтва". Се було 1906 р.

Тоді писав я рецензію на твори Філянського і Олеся в "Ділі" та рецензію на історію Аркаса²⁰; тоді записався на університет для студій історії мистецтва /1906-7 рр./. Тимчасом Карманський обняв редакцію "Гайдамаків"²¹ після звісної голодівки в тюрмі на вул.Баторія. Я видав у "Молодій Музі" другу збірку поезій "На стоці гір" у 1907 р. Там приведено культ форми до великої прецизії, бо історія зі "Сном української ночі" научила мене опрацьовувати форму. Але збірка не зробила враження - одну рецензію написав О.Луцький у "Буковині" 1907 р.

Я посвятився увесь студії на університеті і зложив іспит професорський в 1908/9 рр. та став учителем у філії української гімназії у Львові. Уженився з Неонілею Горницькою в липні 1909 р. і знайшов у ній найкращу дружину, яка мене зрозуміла і піднесла в моїх очах ідеал жінки до найвищих висот завдяки своїй душевній чистоті і містичній гармонії з моєю душею.

Болоче пошукування за небуденною жінкою зазначував я у віршах рядом поезій, які потім зложилися в ліричну драму, видану з ілюстраціями в 1912 р. під заголовком "Ладі й Марені терновий огонь мій". Рецензію, повну інсинуацій, помістив у "Ділі" др. Остап Грицай²², а в Раді Шкільній явився донос, що я деморалізую молодь, аби мене зісунути з посади! Але інспектор поляк оглянув і прочитав цю книжку з ілюстраціями і сказав мені, що українська суспільність не вмє шанувати своїх визначних людей і рада б їм вийняти хліб з жолудка своєю завистю і злобою.

Попри всі ці життєві струни я відчував щораз виразніше зміну в атмосфері європейської цивілізації. На моїх очах перевалювався вік реалізму для туземного, зрозумілого, матеріалістичного світогляду, експериментальної науки, технічної новості і механізації продукції. За студіями літератури і мистецтва я відчував, що багатство нових здобутків знання, яке осліплювало людей, втратило свій чар. Спізнано релятивність модерної цивілізації, в якій не лежить послідний ключ мудрості. Змисли й почування піддалися визволюючій силі великого розуміння і прочуття. В Європі пробудилася метафізична потреба, що жила в середніх віках. Зі землі глибші уми глянули вгору до останніх проблем і загадок, що оточують наше життя. Зачинало родитися щось у роді релігійності, глибоко поняте шукання Бога, далеко від конфесії, що ставить питання про послідні причини і цілі світу і життя, і це не тільки одиниці, але й громадського життя. І я перебув перелім спершу несвідомий у своїй духовності, та й станув перед містичною загадкою свого народу, коли йому кинули клевету, що якби зникла зі світу його країна, то людство не втратило б нічого, бо він не має ніякої цінності! Впливом цього душевного настрою була драма "Сонце Рвіні", писана в 1908/9 рр. Шукаючи героя за негативізмом нашої історичної критики, я дійшов до Дорошенка, який вийшов ще найменше обезцінений і в Костомарова, і в Грушевського. Як постать, що скристалізувала всі вічні проблеми нашої нації, - виступає вона в моїй драмі, писаній ритмікою і мовою дум, де не найдеться ні одного слова, не вжитого в народній пісні, рівної якій не видала ніяка нація на світі! На Дорошенку перевів я ідею твору, що бездержавна нація, якої ідеалом є безголов'я анархізму, ломить найкращих людей і найсильніші характери, і мусить розсипатися на піскувате муравлище, по яким топчуть свині і худоба. Містичну віру у величне покликання українського народу узмисловив я в постаті митрополита Тукальського, а символізм метаморфози української нації з калини в березу перевів я в постаті Присі. Одначе і цей твір не вдоволів українську критику, вона обезцінила пером д-ра Грицая в Літературно-Науковому Віснику цілу драму, не розуміючи цілої концепції. Дарма, що я дістав першу нагороду на конкурсі Краєвого Виділу і видав її 1911 р. власним накладом у прекраснім виданні /друкарні/ о.Василіян у Жовкві. Мені опадали руки, та я мовчав гордий і певний високого покликання, бо прочув тупіт коней апокаліптичних лицарів, що мали пролетіти ураганом по цілій м'якотілій європейській цивілізації без Бога і радості життя.

Це однак не зломило мене. Глибока віра в надходячий рішучий момент для української нації звернула мене до студій економічного стану України, бо тільки тим доказом конечності існування України можна було переконати наших керманівчів народу в Галичині. Я сотворив концепцію зміни карти Європи на основі нових воєнних подій, які надходили, і взяв за основу концепцію Бісмаркового проекту України та зложив мапу на основі економічного зросту промисловості з півночі на південь. На засіданні Народного Комітету /його відділу/ під проводом проф.Залозецького²³ і Жука²⁴ прочитав реферат, що Україна мусить утворити свою державу і відповідно до цього нам треба бути підготованими. Переписуваний учнями А.Яцковим і В.Кучабським²⁵ реферат почав друкувати в "Ілюстрованій Україні"²⁶ Катамая²⁷ у Львові 1913 року, але мій реферат, предложений д-рові Копачеві²⁸, не найшов одобрення. Копач твердив, що перше мусить постати Польша, тоді шойно може бути Україна, а оголошення цієї концепції може нашої справі зашкодити. Моя спроба переведення концепції української державності в живі стремління реальних діячів - зі сфери літератури не вдалась. Я написав за один тиждень у лютому 1914 р. драму "Сфінкс

Європи" і видав її в сам день "Здвигу Січей і Соколів", коли польське намісництво заборонило виставляти її на здвизі, "бо не є в міжнароднім інтересі бунтувати українську шляхту проти Росії", хоч вистава була приготована пробами аматорів. Ідея "Сфінксу Європи" була в тому, що українська держава не може постати без зв'язі шляхти, себто продуктивно-адміністративної верстви, з народом, а всяке підбурювання народу з боку народницької інтелігенції /непродуцентів/ приведе до розвалу і залежності України від волі європейських концепцій і політичних констеляцій. Таким робом, я вивів українську справу з меж літератури до живців реального життя Європи, дарма що мене вважали божевільним!

Герой драми Святополк Кочубей падає жертвою інтелігентської агітації в боротьбі о державу, побитий Марком Проклятим, а містичною інтуїцією овіяна Катруся Кочубейвна божеволіє.

Тим часом вибухла світова війна і апокаліптичні лицарі перебігли по руїнах старої цивілізації ренесансу і раціоналізму, зруйнувавши всі цінності гуманності і м'якотілості світу, а Україна впала затоплена власним безголов'ям, соціальною пімстою над вищими верствами під агітацією Митуси. При допомозі "Союзу Визволення України" я попав у табори полонених у Кріттельфельді, Раштадті і вкінці у Вецлярі, де три літа видавав часопис "Просвітний листок"²⁹, а опісля "Громадську думку"³⁰. Там довелось мені переводити ідею державності з літератури в життя. Я спізнав жмудний труд публіцистичної праці, не міг нічого творити, бо весь засіб знання і ціле серце вложив у часопис, аби привести полонених українців до національної свідомості. Спершу було дуже важко приступити до душі маси, яка кидала камінням на національну свідомість. Спершу було дуже важко приступити до душі маси, яка кидала камінням на національну свідомість. Треба було зачинати від астрономії, історії вір в Азії, географії - через всевітню історію доходити до України. В редакції згуртувались найкращі люди, та всі спорили зі мною до кінця, що української держави не треба, що нарід її не хоче, що соціалістична теорія веде до великих держав пролетаріату - тому національна держава є назадництвом. Все це мимо революції в Росії і нашого зросту за Центральної ради.

На візвання "Союзу Визволення України" і після простудіювання техніки фільму я написав сценарій до фільму "Гетьман Мазепа" в 5-ох актах. Німецький переклад заховала собі фірма, хоч через розвал війни фільму не виконано - тим більше, що у німців орієнтація стала хитатися. Український текст є у мене. Тим часом постала українська держава на основі Берестейського миру. Неясне становище Галичини заболіло мене до глибини. Мимо навалу реальної праці в часописі, я творив у душі твір, що мав утвердити вагу Галичини для України. Так постав "Роман Великий" у Німеччині, написаний за дві неділі 1918 р. Ідея твору в "Романі Великім" була: "Нація мусить мечем зібрати всі свої землі, поки зачне відігравати ролью ...*Пречення перекреслене і тому нечитке!*". Драма написана в стилі грецької трагедії з хорами.

Pendant до неї є діточа драма "Малий Святослав Хоробрий", яка мала виховувати серед дітей лицарського духа, бо молоде покоління мусить з мечем стати на сторожі нової держави. Обидва твори вийшли у Вецлярі 1918 р. Увесь наклад "Святослава Хороброго" пішов на Україну, а "Роман Великий" запізнився, одначе польське правительство зрозуміло загрозу твору для цілості Польщі і заборонило вступ цьому творові в межі Польщі. Там виступає польська дипломатія з її одвічними способами поборювання України інтригою, зрадою і розбоєм. Але твір приводить пам'ять домінуючої величі України за Романа Великого на сході Європи. Трагічна вина Романа В., що ведений пристрастю пірвався на боротьбу зі заходом, замість перевести організацію цілої території своїх земель в одну державу. Містичною постаттю в драмі, передчуваючою грохот надходячої навали татарів зі сходу, є Світлана. Одначе й досі драма не знайшла належної оцінки, окрім рецензії Гриця в "Українськiм Прапорі"³¹ з дня 15 квітня 1922 р. Ч.15, вже більше уважливої, як його попередні рецензії на мої твори.

На голос труби перевороту в Галичині я кинув Німеччину і переїхав через Відень та Угорщину на батьківщину. З'явився у Військовім Секретаріаті і на доручення Вітовського³² став видавати тижневий часопис українського війська "Стрілець"³³ у Станіславові, якого 13 чисел вийшло під мою редакцію. Після уступлення Вітовського на ухвалу комітету в Генеральній Квартирі в Ходорові я передав редакцію комітетові, а часопис виходив далі в Стрию аж до розвалу галицького фронту. Я писав "Історію України" для дітей, замовлену вид. Вернигорою³⁴. Вона мала бути ілюстрована 3-ма картинами на кожній стороні, та я докінчив її шойно в Кам'янці-Подільськiм. У Кам'янці перебув усі моменти надії і зневіри аж до кінця жовтня 1919 р. Відтак переїхав через Буковину до Відня. У Відні закінчив трилогію Брюховеччини, зложену з 3-х драм: 1/ "Хвесько Ганджа Гандибер" у 3-ох діях; 2/ "Зоря черні" в 5-ох діях; 3/ "Гетьман юрби" в 5-ох діях. Всі досі в мене лежать у рукописах.

Перебувши тяжку "еспанку" у Відні, я приїхав на Підкарпатську Русь з початком марта 1920 р. Спершу видавав я в Ужгороді тижневик "Народ"³⁵ разом з доктором В.Бирчаком³⁶, а далі писав для новозаснованої "Просвіти" "Історію Підкарпатської Русі". Першу частину /до 1526 року/ видано в Ужгороді 1920 р. у 5 тис. примірників і вона зовсім розійшлася. Друга частина до нинішніх днів лежить у мене в рукописі³⁷. Свою роботу вона зробила і отворила схему невідомої історії цієї країни для всіх історій, що їх видано опісля.

Я дістав місце професора в новозаснованій державній реальній гімназії в Берегові восени 1920 р., де перебуваю й досі. Гімназія, організована директором Аліськевичем³⁸ з Перемишля, згуртувала кількох професорів українців і удержує досі народний напрям виховання молоді з-поміж усіх гімназій. В перших двох літах я писав³⁹ поезії для пробудження національної свідомості закарпатських русинів та перекладав потрібні поезії для читанок з чеської літератури. Так постала ціла низка творів з життя Закарпат-

тя: історичні легенди "Сріберний дзвін" /"Шляхи"⁴⁰, 1922/, "Сукмарський дзвін" /Ювілейне видання творів Лепкого/, "Тріє царі" /"Віночок"⁴¹, 1922 р./, "Казка про Корятовича і змія Веремія" /"Віночок", 1925 р./, "Щедрівка Просвіті" / 1920 відбитка з "Народа"/; "Князь Лаборець", друкований в Літературно-науковому віснику 1924 р. /III-IV кн./, Віршована драма "Петро Петрович" лежить у мене в рукописі. Окрім того, я виготовив текст до фільму /сценарій/ "Чарівний перстень Карпатів", який зробила чеська фірма, і він появився в кінотеатрах головних міст під заголовком "Князь Корятович". Найпопулярніший з тих творів "Сріберний дзвін" декламували в кожній школі з нагоди всяких святкувань, однак найбільшої загальнолітературної вартості є "Князь Лаборець", хоч усі твори, крім цього саме, знайшлися в читанках.

За працюю для закарпатського громадянства я в своїй самотності на провінціальному місті студіював цілу трагедію української нації і, перевівши докладні студії мемуарних публікацій великої війни на Україні, створив концепцію великих поем "Марко Проклятий" і "Дума про Івана Безрідного", друківаних частинами в Л.Н.В. і в "Скитальці"⁴² 1923 року. "Дума про Івана Безрідного" шойно почата, бо за недо-стачею українських мемуарів з українсько-польської війни остає досі лише фрагментом, друківаним у цілості в "Скитальці" 1923 р. З огляду на пластику героїв, що виступатимуть по обох воюючих сторонах, мушу ждати на українські публікації, заповіджені "Червоною Калиною"⁴³, бо досі появилися тільки польські про українсько-польську війну. (...)

Василь Пачовський

¹ Текст друкується із незначними купюрами, які лише побіжно стосуються життєвого і творчого шляху поета, а також без заключної частини, яка передруківана в другому томі Зібраних творів В.Пачовського і стосується суто ліричного епосу "Золоті Ворота".

² Косевич Євген (1976-1914) - адвокат, галицький громадський діяч, засновник і співробітник місячника "Молода Україна" (1900-1903), один із засновників Української соціал-демократичної партії.

³ Імовірно, Лукіянович Денис (1873-1965) - український письменник і літературознавець, автор публікацій про творчість Т.Шевченка, І.Франка, Ю.Федьковича, М.Коцюбинського, О.Кобилянську та ін., деякий час працював у редакціях журналів "Народ", "Літературно-науковий вісник", газет "Буковина", "Нова Буковина" та ін., з 1939 року викладач Львівського університету.

⁴ Громницький Ізидор (Сидір) (1850-1937) - галицький педагог і освітній діяч, почесний член НТШ, з 1879 по 1906 рік учитель української Академічної гімназії у Львові.

⁵ Це було студентське віче на захист української мови, що призвело до сесії студентів із Львівського університету.

⁶ Тут і далі підкреслення авторське.

⁷ Л.Н.В. - Літературно-науковий вісник - перший всеукраїнський літературно-науковий та громадсько-політичний щомісячний журнал, заснований 1898 року Науковим товариством імені Т.Шевченка у Львові. Виходив з 1898 до 1906 року в Львові, з 1907-1914 та 1917-1919 у Києві, у 1922-32 роках знову в Львові. Редакторами ЛНВ були М.Грушевський, В.Гнатюк, Л.Старицька-Черняхівська, Д.Донцов.

⁸ Лозинський Михайло (1880-1937) - правознавець, публіцист і політичний діяч, автор праць з історії Західної України, міжнародного права, розвідок про М.Драгоманова, М.Павлика та ін.

⁹ "Буковина" - найбільша українська газета на Буковині (1885-1918), що відіграла визначну роль у розвитку національної думки в краї. Редакторами в різний час були Ю.Федькович, П.Кирчів, С.Дашкевич, О.Маковей, Я.Весоловський, О.Луцький, В.Шурат та ін.

¹⁰ Крушельницький Антін (1978-1935) - письменник, педагог, політико-громадський діяч, критик та перекладач, приятель В.Пачовського.

¹¹ "Діло" - провідна галицька газета, що виходила у Львові в 1880-1939 рр. і співробітниками якої були майже всі відомі діячі та письменники як Західної, так і Східної України.

¹² Міхновський Микола (1873-1924) - видатний політичний діяч, один із перших теоретиків політичної самостійності України, автор брошури "Самостійна Україна", що мала значний резонанс у політичних колах початку ХХ ст.

¹³ "Хліборобська Україна" - неперіодичний збірник, орган Українського союзу хліборобів, 8 частин якого вийшло у Відні 1920-25 рр.

¹⁴ Петрицький Михайло (1865-1921) - громадський діяч, педагог, видавець і редактор газети "Гайдамаки", старшина УГА, помер, закатований більшовиками у Харкові.

¹⁵ "Руслан" - християнсько-суспільний щоденник, орган заснованого О.Барвінським та А.Вахнянином 1896 р. Католицького русько-народного союзу. Виходив у Львові в 1897-1914 рр.

¹⁶ Весоловський Ярослав (1881-1917) - політичний діяч Української радикальної партії, журналіст, редактор газет "Поступ", "Буковина", "Діло". Приятель В.Пачовського.

¹⁷ Сабат Микола (1867-1930) - педагог, директор української гімназії у Станіславові (1905-1919, 1923-27) та у Львові (1927-30), автор праць з історії грецької літератури та античного мистецтва.

¹⁸ "Світ" - літературно-науковий двотижневик, виходив у Львові 1906-1907 рр., спочатку орган галицьких модерністів - літературного угруповання "Молода муза", з 1907 - "ілюстрований часопис для руських родин".

¹⁹ Будзиновський В'ячеслав (1868-1935) - український письменник, історик і публіцист, автор праць з проблем історії та економіки, статей про Л.Мартовича та В.Стефаніка, оповідань та повістей.

²⁰ Автор має на увазі рецензію "Ілюстрована історія України (замітки до витворення національної свідомості і штуки)" ("Діло", 1908, ч.88) на "Історію України" Миколи Аркаса (1852-1909), видану в 1908 році.

²¹ "Гайдамаки" - тижневик, що виходив у Львові в 1902-1907 рр., видавцем і редактором його був М.Петрицький.

²² Грицай Остап (1881-1954) - український літературознавець, критик, перекладач, письменник, автор досліджень про творчість В.Стефаника, О.Кобилянської, М.Коцюбинського, переклав німецькою мовою "Слово о полку Ігоревім", "Енеїду" І.Котляревського, деякі твори Т.Шевченка та І.Франка. Активно публікувався на сторінках відомих періодичних видань "Діло", "Буковина", "Літературно-науковий вісник" та ін.

²³ Імовірно, Залозецький Роман (1861-1918) - технолог, професор Львівської політехніки, громадський діяч, організатор і директор Торг. школи при товаристві "Просвіта" у Львові (1911), представник англійських та французьких нафтових фірм у Галичині.

²⁴ Імовірно, Жук Андрій (1880-?) - економіст, громадський і політичний діяч, публіцист, один із засновників "Союзу визволення України".

²⁵ Кучабський Василь (1895-1945) - історик, публіцист, військовий діяч. Автор публікацій про січових стрільців та події в Україні 1918-1920-х рр. Учень В.Пачовського.

²⁶ "Ілюстрована Україна" - популярний літературно-науковий двотижневик, що виходив у Львові в 1913-14 рр. під редакцією І.Крип'якевича.

²⁷ Імовірно, Катамай Дмитро (1886-1935) - політичний і громадський діяч, один з організаторів Січей, секретар Бойової Управи УСС, член Головної Управи Української радикальної партії, в 1911-14 рр. редактор "Громадського голосу".

²⁸ Копач Іван (1870-1953) - громадський діяч, педагог, класичний філолог і філософ, голова товариства "Боян" та "Українська Бесіда", професор Львівського університету ім. І.Франка, автор праць з грецької філософії і латинської філології, шкільних підручників.

²⁹ "Просвітний листок" - газета для полонених вояків-українців, що видавалася тричі на місяць у Вецлярі (Німеччина) у 1915-16 рр., пізніше її замінила "Громадська думка".

³⁰ "Громадська думка" - часопис Союзу визволення України для полонених українців у таборі у Вецлярі (Німеччина), виходив як продовження "Просвітнього листка" 1917-1918 р.

³¹ "Український Прапор" - орган диктатури ЗУНР, виходив з 1919 до 1923 року у Відні, пізніше до 1932 року в Берліні.

³² Вітовський Дмитро (1887-1919) - відомий політичний діяч, полковник УГА, один із провідників галицької студентської молоді, член Української радикальної партії, організатор УСС, один із ідеологів стрілецької політичної думки та активний учасник боротьби за становлення ЗУНР.

³³ "Стрілець" - фронтова газета УГА, виходила в 1919 році в Тернополі, Станіславові, Ходорові, Стрию, Борщеві й Кам'янці-Подільському.

³⁴ "Вернигора" - видавниче товариство у Києві 1916-21 рр. та Відні 1918-23 і з 1939 року, в 1946-48 рр. - у Мюнхені. В основному видавало підручники, дитячі книжки, брошури, листівки.

³⁵ "Народ" - тижневик, орган Української (Руської) соціал-демократичної партії в Закарпатті, виходив в Ужгороді в 1920-21 рр. У 1922 році його замінила газета "Вперед".

³⁶ Бирчак Володимир (1881-1946) - український письменник та літературознавець. В ранній період творчості належав до літературного угруповання "Молода муза", з 1920 року жив на Закарпатті, був викладачем у гімназії в Ужгороді. Автор оповідань та історичних повістей, українських літературних читанок, історії літератури Закарпаття - "Літературні стремління Підкарпатської Русі".

³⁷ Повністю видана в Мюнхені в 1946 році у видавництві "Бджілка".

³⁸ Аліськевич Андрій (1870-1949) - видатний організатор учительства й педагогічний діяч Галичини й Закарпаття, директор українських гімназій у Перемишлі, Берегові, Ужгороді, Великому Бичкові, автор підручників.

³⁹ У тексті перекреслено "поєми і картини з тутешнього життя".

⁴⁰ "Шляхи" - двотижневик літератури й громадського життя, що виходив у Львові в 1913-1918 рр.

⁴¹ "Віночок" ("В'їночок для подкарпатських д'їточок") - журнал для дітей, що виходив в Ужгороді двічі на тиждень в 1920-1924 рр. за редакцією І.Панькевича, Я.Розвади, О.Маркуша.

⁴² "Український Скиталець" - часопис, що виходив у Відні в 20-х рр.

⁴³ "Червона Калина" - видавництво, засноване у Львові у 1921 році вояками УСС та УГА, під керівництвом С.Шухевича та О.Навроцького. Друкувало матеріали, документи, спогади з українських визвольних змагань, художні твори, монографічні дослідження, а також видавало щорічні "Історичні календарі-альманахи Червоної Калини" та щомісячний журнал "Літопис Червоної Калини". Деякий час виходило в Нью-Йорку (1949 р.). В роки незалежності відновлено в Україні.

Підготувала до друку
Евеліна Балла